

Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor

KOMMENTAR VID ING-MARIE NILSSON

I *Collegium Medievale* volum 23, 2010 publicerades en anmälan som Jan Brendalsmo skrivit av min doktorsavhandling *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Avhandlingen lades fram vid Lunds Universitet i december 2009, med Brendalsmo som fakultetsopponent. I detta inlägg vill jag kort kommentera och bemöta några av de punkter där han riktat kritik mot mitt arbete.

Avhandlingens utgångspunkter – och recensentens

Ett av avhandlingens grundläggande syften var att diskutera frågor som har att göra med kyrkobyggnadernas sociala och ideologiska egenskaper, samt att utforska kyrkobyggandets religiösa aspekter. Detta anslag innebar delvis en kritik av "den nya kyrkoarkeologin", det vill säga det forskningsperspektiv som dominerade under 1980- och 1990-talen, och där kyrkornas samhällsrelation stod i fokus. Medeltida kyrkor studerades då främst i egenskap av bärare av social mening, för att visa på maktens fördelning i hierarkiska system dominerade av starka aktörer.¹ Brendalsmo är själv en stark förespråkare för denna forskningstradition², och detta är något man bör ha i åtanke när man läser hans recension.

Vetenskapssyn och vetenskaplighet

Kärnan i det vetenskapliga skrivandet ligger, som jag ser det, i strävan att förutsättningslöst pröva och väga argument för olika ståndpunkter mot varandra, och att i denna process vara lyhörd och öppen för olika forskningsperspektiv, ett tillvägagångssätt som jag försökt tillämpa i mitt arbete. I sin recension tycks emellertid Brendalsmo snarare vilja gå motsatt väg, närmare bestämt att definiera bort relevansen av alternativa tolkningsperspektiv redan i avgränsningen av vad som ska gälla för vetenskap. Med stor lätthet anser han sig nämligen kunna utläsa sociala hierarkier direkt ur mur-

¹ Nilsson 2009: 22, 37.

² T.ex. Brendalsmo 1997a; 1997b; 2006.

verk, inventariematerial och skriftliga uppgifter,³ medan resonemang kring andra typer av tolkningar underkänns med hänvisning till brister i källmaterialet.⁴ Det ena framställs som empiriskt välbelagda fakta, det andra som löst underbyggda spekulationer. Tillvägagångssättet kan belysas med en passage i recensionen där Brendalsmo kritiserar mig för att inte tillräckligt ha styrkt mitt påstående att religionen var en viktig del av medeltidens samhällsklimat,⁵ medan han själv raskt fastställer att det svenska medeltida samhället var starkt stratifierat. Detta gör han på basis av norska lagtexter, följt av ett djärvt hopp i argumentationen: "og jeg har vanskelig for å forestille meg at det svenske middelaldersamfunnet skulle være særlig annerledes".⁶ Den vällovliga viljan att upprätthålla hög vetenskaplig akribi bidrar på så sätt till att maskera intrycket av att kriterierna för vetenskaplighet läggs på olika nivåer beroende på vilket perspektiv som anläggs. Det är emellertid viktigt att minnas att källmaterialet, vare sig det är skriftligt eller arkeologiskt, aldrig kan tala direkt till oss. De slutsatser vi drar av detsamma filtreras hela tiden genom våra egna teoretiska utgångspunkter och förförståelser. Därför är de tolkningar vi gör aldrig helt objektiva, utan hör ytterst samman med vår vetenskapssyn.

Forskningens gränser

I sin anmälan lyfter Brendalsmo den viktiga frågan om vilka aspekter av den historiska verkligheten som är möjliga för oss som arkeologer att studera. Han riktar då kritik mot mig för att jag nämner att makt även kan ha uttryckts och ifrågasatts på icke-fysiska sätt. Eftersom dessa aspekter inte kan beläggas empiriskt hävdar han att en diskussion av dem mest får karaktären av "et fromt (?) ønske".⁷ Jag vill betona att min avhandling i allra högsta grad är en empirisk studie, baserad på fysiska lämningar och texter, och att den aktuella observationen tillfogats i ett avslutande och utblickande kapitel benämnt "Konklusioner och reflektioner". Syftet var här att framhålla att en stor del av de uttryck som människor i historisk tid använt sig av för att skapa mening i tillvaron är otillgängliga för oss att studera. Som arkeologer är det vår uppgift att analysera de material som finns tillgängliga, de fysiska och textuella lämningarna, men också att minnas att den mänskliga tillvaron inkluderar mer än sådant som av-sätter permanenta fysiska spår i landskapet eller i den materiella kulturen.

³ T.ex. Brendalsmo 2010: 210, 214.

⁴ T.ex. Brendalsmo 2010: 211, 214, 217.

⁵ Nilsson 2009: 145; Brendalsmo 2010: 214.

⁶ Brendalsmo 2010: 214.

⁷ Brendalsmo 2010: 210.

Ett grundläggande syfte med min avhandling var att diskutera möjliga sociala och religiösa innebörder som olika grupper av människor i historisk tid kan ha läst in i kyrkobyggnader och byggnadsdelar, och jag är väl medveten om de många svårigheter och fallgropar som är förknippade med en sådan ambition. Detta påpekas även av Brendalsmo, som emellertid anser att det största problemet i sammanhanget ligger i att fastställa vems perspektiv det är vi återger eller kort sagt: vem som "lä premissene".⁸ Att på detta sätt ge tolkningsföreträde åt en specifik social grupp går emellertid emot grundtanken med min studie, som var att "bredda synen på aktörerna, genom att se olika grupper, inte enbart samhällseliten, som aktiva i uppförandet, brukandet och tolkandet av kyrkobyggnader".⁹ Min teoretiska ståndpunkt är att mening inte är något som skapas av en specifik grupp, till exempel aristokratin, och därefter påtvingas andra sociala grupper. Mening skapas, då som nu, i mötet mellan människor, och vår strävan som historiska forskare bör vara att synliggöra och ge röst åt olika samhälleliga grupperingar.

Jag är även oenig med den följdkonklusion som Brendalsmos argumentation utmynnar i: "er dette et tema som i det hele tatt er forskbart når det dreier seg om de jevne landsbygdskirker?".¹⁰ Det är min uppfattning att det ligger ett värde i att ställa denna typ av frågor inte bara till påkostade kyrkoanläggningar utan också till enklare landsbygdskyrkor. Att de kan vara svårare att arbeta med, innebär inte att vi har råd att låta bli att försöka. Om man väljer att koncentrera den vetenskapliga uppmärksamheten till mer exklusiva kyrkor, får detta nämligen konsekvenser för vilken bild av medeltiden man reproducerar. Då det huvudsakligen är i denna typ av kyrkor som samhällseliten lämnat spår, innebär det att forskningens fokus förskjuts till denna grupp. Följden av detta cirkelresonemang blir att idén om medeltiden som ett starkt elitdominerat samhälle ytterligare befasts. Elitens anknytning till medeltida kyrkobyggnader kan idag knappast betecknas som ett underbeforskat forskningsfält, och det är snarare angeläget att försöka bredda perspektiven. Kyrkobyggnader var under medeltiden trots allt mer än enbart strategiska manipulationsmedel för aristokratin.

Symboliska undermeningar

För att belysa hur kyrkor kan ha tolkats av olika sociala grupper har jag i min avhandling intresserat mig för byggnadernas symboliska betydelser. Brendalsmo kritiserar

⁸ Brendalsmo 2010: 211.

⁹ Nilsson 2009: 37.

¹⁰ Brendalsmo 2010: 211.

här att jag refererar till en äldre forskningstradition företrädd av Günther Bandmann och Hans Sedlmayr. När det gäller grundfrågan, denna forsknings faktiska brister, väljer emellertid Brendalsmo att lita till åsiktsargument snarare än sakargument. Han återger ett längre textutdrag av den tyske konsthistorikern Wilhelm Schlink, där den knappast okontroversiella ståndpunkten framförs, att idén om den gotiska katedralen som sinnebild för det himmelska Jerusalem inte är något annat än en modern fiktion skapad av Hans Sedlmayr. Citatet avslutas: "But it is more than a harmless fiction, for it is the product of a neoconservative ideology with mystical and utopian predispositions, and with a strong anti-intellectual bias".¹¹ Det är självfallet vanskligt att bemöta denna typ av "guilt by association"-argument, men för tydlighetens skull bör jag kanske nämna att detta är värderingar som jag inte på minsta vis delar. Det är sant att den äldre arkitektur-ikonologin delvis är en antikverad forskningstradition, men det skall också tilläggas att jag i mitt arbete har vägt in den moderna kritiken av densamma.

Hallands jordeböcker

Jag har i min studie valt det västsvenska landskapet Halland som undersökningsområde. En aspekt som diskuteras i avhandlingen är hur stora andelar av jorden som olika grupper kontrollerat. Jag konstaterar då att vi genom att kombinera olika källmaterial kan bilda oss en viss uppfattning om kungamaktens, kyrkans och aristokratins jordäggande, men att det ännu finns kunskapsluckor när det gäller böndernas jord.¹² En viktig informationskälla om äldre tiders ägoförhållanden är den första svenska jordeboken från 1646, men recensenten påpekar att jag i detta sammanhang även borde ha använt mig av Lunds stifts landebok från 1569. "Dersom også denne jordeboken var blitt benyttet, ville det vært mulig å gjøre en kildekritisk vurdering av hvorvidt det hadde skjedd en forskyvning av eiendomsforhold i tiden 1569–1649 [*sic!*]."¹³ Opponenten/recensenten tog upp detta redan vid disputationen, och jag kan här inte göra mer än att upprepa det svar som jag gav då. I min avhandling utnyttjar jag de arbeten som Brendalsmo nämner (Lunds stifts landebok och Erik Schallings bok om kyrkogodset), men i en kontext där de har information att ge, det vill säga i relation till kyrkans jordäggande och inkomster.¹⁴ Jag använder dem däremot *inte* på det sätt som Brendalsmo efterlyser, helt enkelt för att detta är en omöjlighet. Lunds

¹¹ W. Schlink genom Brendalsmo 2010: 213.

¹² Nilsson 2009: 185.

¹³ Brendalsmo 2010: 215–216.

¹⁴ Nilsson 2009: 190–192.

stifts landebok är en utmärkt källa som förtecknar hur många tiondebetalare som i varje socken bidrog till kyrkans och prästerskapets försörjning. Den innehåller däremot inga upplysningar om vilken social ställning dessa bönder hade. Landeboken berättar inte hur stor andel av decimanterna som var skattebönder, kronobönder eller frälsebönder, och av detta enkla skäl kan källan inte brukas som korrektiv till 1646 års jordebok. Brendalsmo tillstår avslutningsvis att han själv inte närmare undersökt relationen mellan de båda källorna,¹⁵ och jag är benägen att tro honom. Han borde nämligen då ganska snart ha insett att Lunds stifts landebok inte låter sig användas på det sätt som han efterfrågar.

Dopfuntar och sockenbildning

I avhandlingen fördjupar jag mig även i det halländska dopfuntsmaterialet. Jag har bland annat kunnat påvisa en kronologisk skillnad i materialet, där dopfuntarna i söder generellt sett är något äldre än de i norr. Sammanvägt med topografiska och bebyggelsemässiga faktorer framställer jag därefter en hypotes om en tidsmässigt utdragen och diskontinuerlig sockenbildningsprocess.¹⁶ Brendalsmo uttrycker här flera invändningar. Bland annat återvänder han till sin grundposition att materialet har brister och därför knappast håller för några slutsatser alls. Ett "tilfeldig bevart udvalg av døpefonter" anser han inte utgöra ett tillräckligt grundlag för att "trekke slutninger om særlig mye annet enn forekomst og utseende av døpefonter i stein, så lenge en ikke kjenner til opprinnelig antall."¹⁷ Frågan är emellertid om detta är en realistisk förväntan att ha på ett arkeologiskt material. Det ligger nämligen i sakens natur att vi aldrig kan nå någon exakt kunskap om hur representativt vårt material är. Om vi inte tillåter oss att, med tillbörlig källkritisk medvetenhet, teoretisera kring de källor som ändå står oss till buds, vad har vi då för berättigande som forskare?

Brendalsmo påstår även att jag skulle sätta "et mekanisk likhetstegn mellom forekomst av døpefonter fra 11- og 1200 tallet og etableringen av sogn".¹⁸ Detta är en bild jag inte alls känner igen mig i, eftersom jag tvärtom anser mig vara mycket tydlig med att i min avhandling framhålla just komplexiteten, tidsdjupet och dynamiken i sockenbildningsprocessen.¹⁹ Tilläggas bör också att jag själv knappast skulle använda mig av ordet "mekanisk" i förbindelse med ett så mångdimensionellt ämne som kulturell förändring.

¹⁵ Brendalsmo 2010: 216.

¹⁶ Nilsson 2009: 289–300.

¹⁷ Brendalsmo 2010: 217.

¹⁸ Brendalsmo 2010: 217.

¹⁹ Nilsson 2009: 289–300.

Språk och noggrannhet

Detta för oss avslutningsvis in på frågan om språket, både i min bok och i Brendalsmos anmälan. Recensenten påpekar att min språkliga stil är enkel och lättillgänglig, men ifrågasätter samtidigt om detta enbart skall ses som något positivt. "Hennes språkföring er nemlig lett og ledig, men det kan samtidig stilles spørsmål ved hvorvidt ikke en slik teknikk kan være med på å redusere presisjonsnivået i resonnementene".²⁰ Det är korrekt att jag medvetet valt en lätt och otvungen stil, men jag vill med bestämdhet hävda att detta inte lett till avkall på stringens, varken i ordalydelser eller i resonemang. Att en text är välformulerad behöver inte betyda att det är fråga om tom retorik och semantiska förförelsekonster; det kan också vara uttryck för en önskan att på ett så distinkt sätt som möjligt förmedla vad man har att säga, så att så många människor som möjligt kan förstå.

Brendalmo är i sin anmälan generös med att återge citat ur min bok, med motiveringen att detta ger ett mer rättvisande intryck av texten än vad sammanfattningar skulle ha gjort.²¹ Förutsättningen är då att man citerar korrekt, men i detta avseende har recensionen dessvärre betydande brister. Över hälften av de 28 citat som återges innehåller nämligen fel, sammanlagt 24 stycken, och en textpassage inrymmer hela åtta oriktigheter.²² Det rör sig mestadels om stavfel, men på ett par ställen är det fråga om grövre misstag som förändrar textens innebörd. På ett ställe har orden "kyrkobyggandet" och "kyrkobyggnader" förväxlats, och på ett annat har väderstrecken norr och söder sammanblandats.²³ Det finns också oegentligheter när det gäller sidhänvisningar, och i ett stycke har samma citat använts för att illustrera två skilda saker.²⁴ Därtill har recensenten i två fall återgivit rubriker från min avhandling inkorrekt,²⁵ och på tre ställen felstavat författarnamn, varav två gånger mitt eget.²⁶ Allt detta må vara att betrakta som ursäktliga skönhetsfel, men om det nu är precision i resonemangen man efterlyser, kunde Brendalmo med fördel ha ägnat korrekturläsningen av sin egen text en smula större omsorg.

²⁰ Brendalmo 2010: 209.

²¹ Brendalmo 2010: 209.

²² Brendalmo 2010: 208–209.

²³ Brendalmo 2010: 209, 217.

²⁴ Brendalmo 2010: 207.

²⁵ Brendalmo 2010: 207, 208.

²⁶ Brendalmo 2010: 212, 218.

Avslutning

Jag har här valt att kommentera och bemöta några av de punkter på vilka jag är oenig med recensenten. Den kritik jag riktar mot Brendalsmo vittnar om att jag anser att den bild som han presenterar av mitt arbete i många avseenden inte är rättvisande, men en recension är i slutändan trots allt en personlig bedömning av ett verk. Det är därför inte mer än naturligt att den i hög grad speglar var Brendalsmo själv står i dessa frågor. Sett ur detta perspektiv fungerar den också som ett intressant inlägg i en viktig diskussion om vad kyrkoarkeologi är, och vilka frågor den bör syssla med. Det var aldrig min avsikt att skriva en avhandling som i alla avseenden var okontroversiell. Den innehåller kritik mot en äldre forskningstradition, och den försöker introducera nya sätt att se på kyrkor och kyrkobyggnade. Det är därför på det hela taget ganska glädjande att mitt anslag inte mottagits med liknödhet, utan med vitaliserande mothugg.

Bibliografi

- Brendalsmo, Jan A. 1997a. "Trøndelags middelalderske kirkesteder: Hvor aristokratisk var landskapet?" *Hikuin* 24.
- . 1997b. "Kristning og politisk makt. Høvdingemakt og kirkebygging i middelalderen: Hvordan gjøre seg synlig i det politiske landskapet." *Kultursamanhengar i Midt-Norden. Tverrfagleg symposium for doktorgradsstudentar og forskarar. Førelisingar ved eit symposium i Levanger 1996*. Red. S. Supphellen. Det Kongelige norske Videnskabers Selskab Skrifter 1997:1. Trondheim.
- . 2006. *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000–1600*. Perspektiv 17 x 24, 30. Oslo. *Lunds stifts landebok. Andra delen. Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm*. Utg. av K. G. Ljunggren & Bertil Ejder. Skånsk senmedeltid och renässans 5. Lund/Köpenhamn 1952.
- Nilsson, Ing-Marie. 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.
- Schalling, Erik. 1936. *Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid*. Statens offentliga utredningar 1936:28. Stockholm.

Ing-Marie Nilsson (f. 1969) är fil. dr. i historisk arkeologi, och för närvarande verksam vid Institutionen för Arkeologi och Antikens historia i Lund (Box 117, SE-221 00 Lund, E-post: Ing-Marie.Nilsson@ark.lu.se, www.ark.lu.se). Disputerade på avhandlingen *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor* (2009), och har publicerat flera artiklar i ämnena kyrkoarkeologi och Hallands medeltid.